

Kyrkoherdeutbildning, Karlstad den 26 november 2002

Susanne Wigorts Yngvesson

Kreativitet och ledarskap

En av världens mest erkända, briljanta och kreativa regissörer är Francis Coppola. Han har regisserat filmer som *Gudfadern* och *Apocalypse Now*. Den senare baserar sig relativt fritt efter handlingen i Joseph Conrads roman *Mörkrets hjärta*. Coppola räknade med att filmen skulle spelas in på 14 veckor, i verkligheten tog bara inspelningarna över ett år. Skådespelare och utrustning skulle flygas mellan olika inspelningsplatser på Filippinerna. Det var bara det att terrängen gjorde det omöjligt att ta sig fram med flyg. Därför fraktades mycket med båt. Floderna var så farliga att killarna som fraktade utrustningen hade t-shirtar med nummer på, som skulle underlätta identifieringen om de drunknade. I mars 76 började inspelningen. Förhållandena var så dåliga att filmteamet agerade som om det var deras sista dag i livet. Coppola däremot var full av tillförsikt. Han hade allt han kunde önska; de bästa vinerna, kristallglas, köksutrustning. Om han bara andades om champagneglas från Tiffanys så kunde han vara säker på att de kom med nästa skeppslast från San Francisco. Efter tre veckor kom regnet. Tyfoner slog, som ett knytnävsslag på ett korthus, ner allt det som filmteamet med vånda hade byggt upp. Allt låg i lera. Människor skingrades i små öar över inspelningsområdet, utan vare sig mat eller drickbart vatten. Taken hade blåst av husen så allt var dyblött. Sedan tog vodkan slut. Coppola själv tillbringade denna tid på ett hotellrum tillsammans med en porrstjärna han träffat vid inspelningen av *Gudfadern II*. När inspelningen återupptogs hade många i teamet drabbats av tropiska sjukdomar och parasiter av olika slag. Det fanns ingen läkare till hands. En drabbades av inälvparasiter som förstörde hans lever, en annan kollapsade och fick blödningsur öronen. En filippinsk medarbetare fick rabies och dog. Honom begravde man i hans *Apocalypse Now* t-shirt. Martin Sheen, nu aktuell som president Bartlet i tv-serien *Vita huset*, ville helst dra sig ur inspelningen. Han var livrädd: "*I don't know if I am going to live through this. Those fuckers are crazy*", var hans kommentar. Han fick en hjärtattack under inspelningen men överlevde och kunde fortsätta filma. Dennis Hopper som spelade fotografen gick på tunga droger och var alkoholist sedan flera år. Scenerna med honom fick man spela in på förmiddagarna innan han hunnit ta för många piller. När filmen slutligen blev färdig hade den kostat över \$40 miljoner. Budgeten låg på \$12 miljoner. Men den blev ett mästerverk, en kreativ explosion som har påverkat filmkonsten ända till idag.

Begreppen kreativitet och ledarskap rymmer tillsammans beskrivningen av vad mänskligt liv innebär. Kreativitet får oss att associera till egenskaper som fantasi, skaparförmåga, produktivitet, styrka, men också till kaos och förändring. Ledarskap leder tankarna till ansvar, beslutsamhet, mognad, förebild, men också till auktoritet, förtryck, ensamhet. Coppolas kreativa styrka var i total avsaknad av några som helst föredömliga ledaregenskaper. Kreativitet kan alltså finnas utan ansvar och till och med stå i kontrast till sådana dygder som tillit, mognad eller tålamod.

I grunden tror jag nog att vi spontant har positiva associationer till kreativiteten, men möjligtvis är vi något mer restriktiva om ledarskapets fördelar. Kanske har skillnaden med kultur att göra. Vi säger ogenerat om oss själva att vi är kreativa och menar att vi kan vara lite busiga på jobbet, men vi utmålar oss inte själva som bra ledare. Det ska helst andra göra. Det där är förödligt, eftersom jag tror att vi då förväxlar förmåga med makt. En god ledare är en kreativ ledare med vissa egenskaper. En kreativ människa är en person som förändrar människors liv. Ställer alternativ mot varandra. Orsakar effekter med sina idéer, projekt eller handlingar. Att vara kreativ är att uttala en vilja eller med sina handlingar visa på en väg framåt. Att vara kreativ är alltså att inta en moralisk position.

Varje människa har ett kreativt uppdrag och i sin relation till andra människor även ett ledaruppdrag oavsett vilken samhällsposition vi befinner oss i. Det är en klassisk biblisk människosyn. Det är grunden för livet självt. Den människa som stänger av sin kreativitet eller isolerar sig från livsrösten inom sig och i världen, blir en destruktiv människa. Vi behöver inte medvetet vilja bli destruktiva. Det kan vara strukturer omkring oss som vi av rädsla eller oförmåga inte kan forcera. Vi kan ha ambitioner inom oss som gör att vi blir blinda för vårt ansvar inför livet. Karriär, erkännande, makt är något de flesta av oss längtar efter och som kan leda till mycket gott, men mitt i ruljansen kan blindheten drabba oss.

Det är i gemenskap som vi är och blir kreativa, men det är också gemenskapen och det kollektiva som hindrar oss att utveckla samma kreativitet. Mellan det personliga och det kollektiva går vi balansgång. Vi går på lina över ett minfält av hinder. Vi hotas ständigt att uppslukas av det kollektivs anonymitet, av massproduktion, propaganda vi inte förmår genomskåda, av förutbestämda strukturer, av vårt eget bristande självförtroende, av värderingar som andra beslutar åt oss. För mystikern och författaren Simon Weil innebar människans mognad att

komma åt det icke-personliga, det vill säga det gudomliga, inom oss. Hon skrev på 50-talet en anteckning om detta:

Det går inte att förmå kollektivet att respektera personen. Man måste få personen att inse, att den inte bör uppgå i kollektivet utan låta det icke-personliga komma till mognad inom sig. Denna mognad fordrar tystnad, rymd. Men också värme; den som lever i betryck fryser, och tvingas därigenom att kasta sig huvudstupa in i det kollektiva. Alltså bör man ha ett kollektivt liv, som omger människan med värme och samtidigt sörjer för livsutrymme och tystnad omkring henne. Det moderna livet är raka motsatsen. (Anteckningar och fragment, s 119)

Det tycks ibland råda ett omvänt förhållande mellan information å ena sidan, mognad och visdom å den andra. Vi översköljs med information om hur man ska leva sunt, men vi har i stort sett förlorat vår känsla för kroppens egen visdom. Vi kan få nyhetsrapporter som berättar om vad som händer i alla delar av världen, men vi tycks inte vara särskilt visa när det gäller att hantera dessa världsproblem. Det finns gott om avancerad akademisk utbildning för psykologer, teologer, läkare, pedagoger, samhällsvetare, men ändå råder det brist på visdom om själens mysterier. Jag menar att det är varje människas uppgift att söka visdom och mognad i vilken samhällsposition vi än befinner oss. Som människor utövar vi ledarskap enbart genom att leva. Det kan vi göra antingen bra eller dåligt.

Tidigare sa jag att vi intar en moralisk position när vi är kreativa. Kreativitetens moraliska position är att befria människan från förtryckande strukturer och få oss själva och andra att blomma som människor. Den moraliska utmaningen består i att återerövra det som vi gång på gång förlorar. Vi måste gång på gång återerövra vår trygghet, vår identitet, vår makt, vår integritet, våra möjligheter, våra sammanhang, vår styrka, vår empati, vår självbevaringsdrift, vår autonomi och vår tro. För det är så vi är skapade, till Guds avbild, i kärlek och för kärlek.

Jag vill reflektera kort över teologins skillnad mellan människans kreativitet och Guds skapande. Syftet är bland annat att illustrera att människan i bibeln beskrivs som producerande snarare än som produkt och att vi därför heller inte kan bemöta våra medmänniskor annat än som producenter, som kreativa moraliska individer.

Judar, muslimer och kristna lär gemensamt att Gud i begynnelsen skapade världen och det som finns i den. Gud skapade himmel och jord. Gud skapade ljuset och Gud skilde ljuset från

mörkret. Gud skapade växterna, djuren och människan. Gud skapade världen *ex nihilo*. Men att säga att världen skapades ur ingenting betyder inte att där fanns en ursprunglig icke-existent substans ur vilken allt formades, utan snarare att där inte fanns någonting ur vilket Gud frambragte skapelsen till ett vara.

Gud skapade inte allt *ex nihilo*. Människan skapade han av det som redan fanns:

När Herren Gud gjorde jord och himmel, när ingen buske fanns på marken och ingen ört hade spirat, eftersom Herren Gud inte hade låtit något regn falla på jorden och ingen människa fanns som kunde odla den – men ett flöde vällde fram ur jorden och vattnade marken – då formade Herren Gud människan av jord från marken och blåste in liv genom hennes näsborrar, så att hon blev en levande varelse. (Gen 2:4-7)

Bibelns inledande ord ”I begynnelsen skapade Gud”, ”bereshít bará elohím”, ger oss inte bara svaret på människans mest grundläggande existentiella fråga, nämligen var vi kommer ifrån, utan ger oss också en riktning för Guds vilja. Gud ville att världen skulle bli till. Gud talade och den blev till. Det hebreiska verbet ”bará” betyder, såvitt jag förstår, ”skapa”. Men inte skapa i den bemärkelse vi menar med det. Skapa på svenska ger oss associationer till praktiska göromål. Vi skapar nya arbeten. Vi skapar möjligheter eller konstverk. Enligt bibeln är det bara Gud som kan skapa. Vad människan kan göra i den bibliska föreställningsvärlden är att leka med det som Gud skapar. Vi leker och vi förvaltar Guds skapelse.

När visheten talar om sig själv i Ordspråksboken talar hon om sitt liv just som lek:

Herren skapade mig som det första, som begynnelsen av sitt verk, för länge sedan. I urtiden formades jag, i begynnelsen, innan jorden fanns. /---/ när han satte en gräns för havet och vattnet stannade där han befallt, när han lade jordens grundvalar, då var jag som ett barn hos honom. Jag var hans glädje dag efter dag och lekte ständigt inför honom, jag lekte i hela hans värld och gladde mig med människorna. (Ordsp 8:22-23, 29-31)

Guds skapelse av världen, den värld vi får leka i, är en skapelse i kärlek. Att vi är skapade betyder att människan inte är utlämnad åt att själv söka Gud. Gud har valt att söka upp människan. Vi är skapade till Guds avbild och Gud har blivit som en av oss. Gud för en dialog med sin skapelse. Utan relationen till Gud blir människan mindre mänsklig enligt bibliskt synsätt.

Att vara skapad till Guds avbild innebär bland annat att vara kreativ. Vi har ett ansvar att göra det bästa av vår förmåga och att förvalta det som Gud har skapat på ett gott sätt. I luthersk teologi talar vi gärna om Guds härlighet, Guds *doxa*, vilket innebär att det finns en utstrålning kring Guds väsen som fyller hans omgivning med lycka och lovsång. Vi kan alltså lära känna Gud genom Guds skapelse, genom skönheten, naturen eller musiken.

När vi leker Guds skapelse, när vi är kreativa, då ger vi också uttryck för livsglädjen. Vi uttrycker det gudomliga inom oss. Den kreativa förmågan hos oss är inte bara rationell. Att vara kreativ betyder att lära sig att tänka med kroppen. Det betyder att värdera kroppen som ett medel för inlevelse med andra människor, som en rik källa till lust och glädje.

När psykoterapeuten och filosofen Rollo May ska definiera vad kreativitet är så skiljer han dess sanna form från en ytlig estetik. Den sanna formen är den process som innebär att ”göra, skapa, ge existens”. ”Kreativiteten är den intensivt medvetna människans möte med sin värld”. Men det kreativa är inte oproblemiskt. Det krävs mod för att vara kreativ. Det sanna skapandet kräver mod därför att ”Det är en aktiv strid med gudarna” skriver May. Han diskuterar innebörden av det andra budet som det uttrycks i 5 Mosebok:

Du ska inte ha andra gudar vid sidan av mig. Du skall inte göra dig någon bildstod, någon avbild av någonting uppe i himlen eller nere på jorden eller i vattnet under jorden (5 Mos 5:7f)

Budet uttrycker, menar May, den ”tidslösa fruktan som alla samhällen hyser inför sina konstnärer, diktare och helgon. Dessa människor hotar nämligen den status quo som varje samhälle vill bevara.” (May, s 24). När Guds avbild Människan äter av kunskapens träd så gör hon det därför att hon är nyfiken. Hennes kreativitet utmanar henne att fråga vad mer det finns att veta i livet. När människan äter av kunskapens träd säger hon: Jag vill veta mer! Och så bryter hon mot Guds förbud. Men utan detta brott skulle det inte finnas kreativitet. May menar att kreativiteten i de judiskt-kristna berättelserna innebär en paradox, eftersom den uppstår i uppror mot en allsmäktig kraft. De individer som judendomen och kristendomen lyfter fram som goda exempel är inte de som är fogliga i människors ögon. Nej, det är rebellerna som lyfts fram. Ofta är helgonet och rebellen samma person.

Uppmaningen att vara kreativ är djupt existentiell hos oss många. Det är en spontan livsyttring, för att tala med teologen Lögstrup. Vi ger det behovet olika utrymme och olika skepnader i våra liv. Kreativiteten måste ju inte resultera i texter, målningar eller i musik. Men jag

tror att konstnärer har en viktig uppgift idag att visa upptagna och stressade människor att det finns något djupt meningsfullt i att tillåta sig att vara kreativ. Det handlar nämligen om vår identitet som människor i relation till omvärlden och i relation till oss själva. Kanske är det så att många av oss inte vågar vara kreativa därför att effekterna av det kan bli alltför utmanande. Den kreativa människan är nämligen inte bara upprorisk och utmanande mot omgivningen, utan också mot sig själv. ”Det är omöjligt att tänka sig en verkligt ny idé utan att grunden på något sätt vacklar” (May, s 54).

Kreativitet är inte enbart de syn- eller hörbara uttryck som vi åstadkommer i världen. Det är också avvaktan. Att ha förmågan att avgöra när rätt tid är inne, att avvakta och vila. Det är som tomrummet mellan raderna i en konstnärlig text eller som tystnaden mellan tonerna i musik. Vi kan inte fylla hela pappret med ord och tro att vi får allting sagt. Vi kan inte heller göra musik enbart av ljud. Vi behöver kontrasten mellan ljud och tystnad. Inom jazzmusiken finns ett uttryck för en väntan, det kreativa tomrum mellan tonerna som färgar den unika känslan i musiken. Det kallas för ”afterbeat” och är det mellanrum mellan tonerna som färgar den unika känslan i musiken. Jazzens innersta väsen är på så sätt det som egentligen inte finns, men som är nödvändigt för att musiken alls kan skapas. Så paradoxal är nog också upplevelsen av kreativitet i våra liv. (*musik*)

”Receptivitet, mottaglighet, är konstnärens sätt att hålla sig levande och öppen för att höra vad varat kan säga. En sådan mottaglighet förutsätter vakenhet och skärpt sensibilitet så att man kan låta sitt jag bli ett verktyg för den vision som kan uppstå.” (May, s 74) Vad betyder det att vara mottaglig och öppen? I boken *Under tiden* berättar Göran Tunström hur hans eget konstnärliga skapande började och hur svårt han under sin sjukdomstid hade att skriva:

Men sig själv kan man inte läsa, mig läser himlen – en förblivande insikt som leder mig än. Och när jag en /---/ gång rymde till landet /---/ såg jag en fågelflock som liknade en springa i själva himlen och de spred sig som en regnstorm över mig, men deras läten var vackra och de ropade på mig så att jag måste svara, jag måste svara solen och daggen. Det var så jag började skriva – det blev en bok som hette *Namnlösa blommor* - jag var elva år då – och vid femton visste jag att språket självt är den enda vägen, den mystiska vägen att gå för att lämna tiden och döden. Men *väg* är en felaktig bild, ty sanningen är som solen: ljuset sprider sig åt alla håll. /---/ Min allra första dikt var den om en daggdroppe: i den såg jag den andra världen, renare, vackrare. Livet och jag går inte bra ihop,

men vi är ju så involverade i varandra nu. Och ofta vill jag ge upp att skriva, men då kommer dikterna smygande i drömmarna istället. (s 53)

Göran Tunström använde inte Guds namn för att beskriva skapandeprocessen, men i beskrivningen förstår vi att skrivandet för Tunström var en dialog med hans omvärld. Dikterna och orden kommer smygande. Orden skapas inte av Tunström *ex nihilo*. Andra författare har beskrivit sitt konstnärskap på liknande sätt, såsom till exempel Katarina Frostensson:

Vad har viljan med skapandet att göra? Inget, säger någon. Mycket skulle jag vilja säga. Men före det, innan jag sitter här. I förberedelsen. Alla ansatserna. Läsandet. Tankarna. I riktningen drar man upp, bokens röstlinje. Men viljan måste söka och godta den mjuka bädden, vika sig för syskonsjälen som är passiviteten, sömnen, vegeterandet. Då finner rösten hela sin kropp, blir både hud och kött, senor och ben. (s 8)

Man ligger där, man väntar, och med tiden är det något som vill tala. Ur djupaste passiviteten kommer bästa röst. Det är som om orörligheten måste vara stor för att röstens rum ska bli till. Som om den kvävs mellan armbågarna när man sitter vid skrivbordet. (s 22)

Alltså: finns det inte en stor tystnad vid sidan av orden finns inget språk. Något måste vara där och lyssna. Något måste vara vittne. (s 29)

Många författare har känt hur en text först kommer som rytm, att ”i begynnelsen är rytmen”. Det gäller att ha öronen vidöppna och att ta emot. Rastlösheten man så ofta känner i skrivandet beror inte minst på känslan att dikten redan finns: jag vill bli pärlfiskare, bara dra upp den klirrande – klingande – rasslande - sprittande – skrimrande skatten, den som ligger fem famnar djupt. Jag hör den, alltså finns den till. Vad som återstår är det mödosamma arbetet att framkalla orden för rytm-mönstret, att ordsätta detta galler som är... Att riktigt lyssna fram det hörda, skriva fram dikten under örats översyn. (Frostensson, s 15f)

Den judiske författaren Primo Levi har beskrivit sitt skrivande som ”i syfte att nå inre befrielse”. Skrivandet för honom verkar mer vara ett behov av att basunera ut sina berättelser än att söka meningar och ord. Hans behov av att skriva uppstod ur erfarenheterna som fånge i Auschwitz. Han berättar:

Jag började skriva därför att jag kände ett behov av att skriva. Om ni ber mig gå vidare och redogöra varifrån det behovet härrör kan jag inte svara. Jag hade en känsla av att skrivakten för mig var en motsvarighet till att lägga mig på Freuds soffa. Jag kände ett så trängande behov av att berätta att jag berättade högt för mig själv. (s 45f)

Det sanna skapandet och den uppriktiga kreativiteten börjar alltid hos den enskilde individen. Det finns mycket konst, många texter, filmer och musik som bara är kopior av något annat. Vi kan kalla det kitsch eller kommers. Men den estetiska ytan kan givetvis hos en enskild person framkalla uppriktiga intensiva möten. Den sanna kreativiteten är inte förutsägbar.

Vi kan tänka på den kristna trons berättelse om uppståndelsen som en berättelse om kreativitet. Rollo May sa: ”Det är omöjligt att tänka sig en verkligt ny idé utan att grunden på något sätt vacklar”. När kvinnorna gick till Jesu grav, gick dom dit för att smörja Jesu döda kropp med vällyktande kryddor och oljor. När de inte fann hans kropp i graven visste dom inte vad de skulle tro, berättar Lukas. Han hade uppstått så som han hade sagt. Kvinnorna och lärjungarna fick ompröva hela sitt förhållningssätt till möjligheterna i livet. Teologin om uppståndelsen är en teologi om förändringar och om möjligheter. Gud skapar. Gud förhärligar. Vi leker Guds skapelse. Den kreativa återupptäckten av uppståndelsen handlar idag om att ompröva och utmana våra förutfattade meningar. Vi tror att Gud och våra medmänniskor alltid ska fungera på ett visst sätt, men när vi upptäcker att allt är förändrat så måste vi dra konsekvenserna av det i våra liv. En *verkligt* ny idé får grunden för vår identitet att skaka. Uppståndelsens teologi handlar inte bara om livet efter döden, utan är också en teologi för rebeller. Den utmanar status quo.

Om du befinner dig i en situation när motgångarna har pågått så länge att utveckling är omöjlig, fråga dig då vad det var du ville ursprungligen. Vad var det för uppgift och vision du ville genomföra? Varför kan den inte genomföras? Fråga dig på vilket sätt du låter dig användas som ett redskap för destruktiva strukturer. Återerövra din styrka och din inlevelse. Kan du byta perspektiv utan att det kostar dig din självaktning? Om du inte bevarar din värdighet kan även andra ha svårt att se den. När du förlorar din värdighet och din unika personlighet för att kompromisslöst uppgå i kollektivet kommer du lätt att bli betraktad som ett offer. I en sådan position är det svårt att vara kreativ. Du hamnar i en hämmande spiral som du genast bör bryta dig loss ur.

I vilken menig vågar du själv bryta upp? Genomskådar du i din roll som kyrkoherde, präst, förälder, älskare, barn, syskon eller vän de sammanhang du behöver förändra? Hur ser ledarskapet ut i ditt eget liv och för de människor som finns nära dig? Är du en ledare som hjälper människor att befrias ur sitt förtryck för att bli de kreativa och lekande individer vi är menade att bli?

Referenslitteratur:

Aurelius, Erik;	<i>Guds lek, Verbum</i>
Biskin, Peter;	<i>Easy Riders Raging Bulls</i> (1998)
Camon, Ferdinando;	<i>Samtal med Primo Levi</i> , Carlssons 1998
Frostensson, Katarina;	<i>Skallarna</i> , Bonnier essä 2001
Hammar, K G;	<i>Samtal om Gud</i> , Arcus, Verbum 1997
May, Rollo;	<i>Modet att skapa</i> , Natur och Kultur, (1975) 1994
Moore, Thomas;	<i>Besjälad liv, en handbok för själen</i> (1992)
Tunström, Göran;	<i>Under tiden</i> , Bonniers förlag 1993
Vattimo, Gianni;	<i>Utöver tolkningen</i> , Daidalos 1996
Wikström, Ove;	<i>Toccata</i>